

Arhiiviaarded uurija seisukohast

Tiina Tamman

Glasgow Ülikool

Olen üsna lähedal doktoritöö lõpetamisele. Et mu töö on olnud ühe unustatud Eesti diplomaadi, August Torma, kohta, siis on arhiivid mulle viimase nelja aasta jooksul olnud väga vajalikud. Minu jutt siinkohal on mu oma kogemusest, sest arhiiviaare kui selline on ju subjektiivne nähe. Mis on ühele hindamatu aare, on teisele täiesti kasutu.

Arhiivid mulle laias laastus meeldivad, ükskõik kus riigis nad ka ei asuks. Neis on ka meeldivad inimesed, kes tunnevad oma ala. Ei saa mitte nimetama jätta Londonis asuvat Hans Tasiemka Arhiivi (*Hans Tasiemka Archive*), mis on praeguse aja kohta üsna ebatavaline – terve majatäis ajalehe- ja ajakirjaväljalõikeid, eraalgatuslikult kogutud pikkade aastatega puhtast entusiasmist. Kui ma sellest arhiivist esimest korda lugesin, polnud kirjas isegi mitte selle aadressi. Praeguseks on alles vaid üks abielupooltest ja seegi pea 90 aastat vana, nii et arhiiv, mis oli nelja aasta eest müügis, võib ühel hetkel lihtsalt haihtuda. Teisalt on sama materjal olemas riiklikus ajalehearhiivis (*The Newspaper Library*), mis asub samuti Londonis. Vahe on muidugi selles, et Tasiemka arhiivis otsitakse uurijale vastused üles, samas kui ajalehearhiivis tuleb uurijal endal pikalt lehti lapata ja vastus võib jäädagi leidmata.

Otsimises on muidugi oma võlu. Kirjeldan kõigepealt oma otsinguid fotode vallas. Alustasin Briti välisministeeriumist. August Torma määrati Eesti saadikuks Londonis 1934. aastal ja küllap käis ta diplomaadina ka sellistel üritustel, kuhu kutsuti hetke jäädvustamiseks fotograafe. Kirjutasin välisministeeriumile. Ei, neil fotosid ei ole – need olla kõik üle antud Briti Riigiarhiivile (*The National Archives*). Soovitati, et võiksin katsetada ka kuningliku arhiivi juures (*The Royal Archives*), sest diplomaadid käisid regulaarselt kuninglikel vastuvõttudel. Kirjutasin kuningliku arhiivi fotoosakonnale (*The Royal Photograph Collection*), sealt aga kinnitati mulle, et Torma kohta ei olevat neil midagi. Kirja toon oli meeldiv, ent selgelt eitav – mind ei kutsutud isegi mitte olemasolevat vaatama. Vahepeal uurisin seltskonnafotode võimalust, näiteks ajakirjades avaldatud materjale. Mul tekkis kirjavahetus Briti fotokogude liiduga (*British Association of Picture Libraries and Agencies*). Neil on suurepärase arhiiv, mis toimib elektrooniliselt, ent otsida saab vaid liidu liikmete kaudu, kes on fotokollektsioonide omanikud. Neid on aga sadu, kui mitte tuhandeid. Torma ei olnud lisaks ju mingi suur kuulsus, keda saab lihtsalt nime järele otsida.

Käisin ära ka Briti Riigiarhiivis, kuhu välisministeerium oli mind suunanud, ent sain seal suure pettumuse osaliseks: fotokogu on laias laastus Briti ametnike visiitidest Rahvaste Ühenduse riikidesse. Isegi konverentsidest on fotod kas 20. sajandi algusest või siis ajast pärast Teist maailmasõda, kui Tormat taoliste enam ei kutsutud.

Aga nagu arhiivitöös vahel juhtub, leidis keegi hea inimene, kes soovitas mul vaadata Rahvaste Liiga veebilehte ja andis selleks ka aadressi. Torma oli ju 1930. aastatel Eesti esindaja Genfis. Ja imede ime – veebilehel asus muuseas ka väike fotokogu ja selles sorides leidsin kaks pilti, millel Torma on täiesti äratuntav, ehkki ametlikult identifitseerimata. Minu jaoks suur ja rõõmustav avastus!

Esimeses maailmasõjas sai Torma haavata. On teada, et 1917. aasta suvel, kui ta Tsaari-Vene sõdurina lahinguväljale jäeti, viidi ta haiglasse Austriasse. Ka sõjavangidest ja nende laagritest on internetis küllaldaselt pilte, kui hoolega otsida, ehkki Tormat ma pildil otseselt ei leidnud. Tahtsin väga teada, kus haiglas Torma oli ja miks teda viidi edasi Taani järelravile. Vahendajaks oli tookord Rahvusvaheline Punane Rist ja nii olekski loogiline arvata, et Punase Risti Arhiivis Genfis (*The International Red Cross Archives*) on midagi kirjas tema vangilangemise, Austrias veedetud aja ning ka Taani üleviimise kohta. Punane Rist pakubki elektroonilist teenust vangilangenute kohta. Tähendab, et raha eest on võimalik saada lisaandmeid, maksta tuleb arhiivile tunnitasu eest ja pole ette teada, mitu tundi otsimiseks läheb. Nõustusin maksma, vastus tuli kenasti ja korrektset lubatud aja sees, ent selgus, et selliste andmetega meest nende arhiivis üldse ei ole. Taolise, ilma tulemuseta otsingu eest arhiiv tasu ei nõua – hea seegi, ent ma ei saanud ka sugugi targemaks.

Võtsin siis järgmisena ette Taani Punase Risti ja pidasin nendega elektroonilist kirjavahetust. Sellest selgus, et ehkki vangilaager oli kirjade järgi Punase Risti oma, oli see siiski Taani valitsuse hallata ja seega on kõik laagri kohta käivad materjalid Taani Riigiarhiivis. Elektrooniliselt ei leidnud ma arhiivis aga midagi huvitavat ning ka mu järelepärimisele vastati imelakooniliselt. Otsustasin siiski paluda Taani Riigiarhiivilt koopiati ühest konkreetsest kirjast, mis on medõe Vera Maslennikova 1917. aasta ettekanne Taani Punasele Ristile. Tean selle kirja olemasolust hoopis muudest allikatest – trükimaterjalist, kust mulle on teada ka Maslennikova seotus Vene tsaariperekonna, Punase Risti ja vangilaagrite järelvalvega. Tänu Tallinnas välisministeeriumis asuvale Londoni saatkonna arhiivile tean, et Maslennikova ja Torma tundsid teineteist 1918. aastal Taanis ja hiljem veel 1958. aastal Londonis. Miks siis mitte oletada, et nad võisid tutvuda 1917. aastal Austrias sealsete vangilaagrite kontrollimise ajal ja et kirjas võiks olla sellekohane viide.

Kirjavahetus Taani arhiiviga oli aga vaevaline. Mulle tundus liiga keerulisena, et kõigepealt peab Taani Punane Rist andma kirjaliku nõusoleku ja alles siis asub Taani Riigiarhiiv kirja üles otsima, teeb sellest koopia ja nõuab selle eest veel väga kopsaka summa. Kiri ise on arvatavasti taani keeles ja seda peaks siis laskma tõlkida, mis tooks veel lisakulu. Ja lõpptulemusena ei pruugi kirjal ollagi mingit erilist seost Tormaga.

Nii jäi see asi soiku, ent olen samas niivõrd huvitatud Maslennikova ja Torma tutvusest, et plaanin sõita Kopenhaagenisse tuleval aastal. Sealses Punase Risti ja Riigiarhiivis võib leiduda teisigi materjale selle naise kohta, võibolla isegi Torma enda kohta. Ka on Horserødi vangilaagris, kus Torma 1918. aastal veetis seitse kuud, avatud väike muuseum, mida plaanin külastada.

Palju väärtuslikku materjali leidsin ma Tallinnas Riigiarhiivis, kus on näiteks Torma kirjavahetust oma tulevase naise Alice'iga aastatel 1920-22 ning kirju ajast, mil abielupooled olid lahus - 1924. ja 1926. aastast. Salapärasest algmaterjalist selle isikufondi kohta on teada vaid see, et fond tekkis justnagu eimillestki 1952. aastal. Kirjas on küll materjali kogukaal – 11,6 kilo, aga ei selgu, kust ja kuidas need kilod siis tekkisid. Üldse on ju imetlusväärne, et Moskva juhtimisel - või just Moskva kiuste - on meil nii palju eestiaegset materjali veel alles!

Inglismaal olen ma kõige enam istunud Briti Riigiarhiivis ja ka sealt palju informatsiooni saanud. Katsetanud olen aga paljude teiste arhiividega. Üks kõige raskemini ligipääsetavaid on Churchilli Arhiivikeskus Cambridge'is (*Churchill Archives Centre*). Doktorandina oleks see mulle avatud, ent seni pole mul olnud põhjust sinna trügida. Olen uurinud, kas ei võiks seal olla Torma kirjavahetust mõne kuulsa inglasega, ent mingit niidiotsa pole tekkinud. Olen ka katsunud sealt leida andmeid Torma klubilise kuuluvuse kohta – ta oli näiteks Londoni Autoklubi auliige ja kasutas tihti klubi sauna, vahel viis sinna isegi mõne tuttava Briti välisministeeriumist - ent arhiivis olla vaid materjale tuntud autoomanike kohta või siis juhatuse koosolekute protokollid ning juhatuses Torma ei olnud. Ka Briti Piibliseltsi arhiivi (*Archives of the British and Foreign Bible Society*) pole ma läinud Cambridge'i vaatama, sest telefonitsi ja meilitsi ei õnnestunud mul isegi tuvastada, et Torma üldse oli Piibliseltsi asepresident. Ka selle kohta leidsin kinnitust vaid Tallinnas välisministeeriumi arhiivis. Algselt ilmus teade Torma asepresidendiks olemise kohta tema nekroloogis Londoni ajalehes *The Times*. Mõnes mõttes kummalinegi, et Piibliselts ise polnud võimeline sellist fakti kinnitama.

Briti Riigiarhiiv Londonis on suur ja võimas asutus, mis on hiljuti leidnud kommertsväljundi pereuuringutes. See tähendab, et arhiiv soosib perekondlike juurte otsimist ja usinasti kirjastab sellekohast materjali. Minusugusele uurijale on see ka mõnus koht, kus aarete leidmine oleneb vaid minu visadusest ja leheküljekeeramisest. Aga mitte päris. Briti valitsusdokumentidele kehtib juurdepääsukeeld 30-ks aastaks, ent mõned dokumendid langevad süsteemist välja. Näiteks olen oma uurimise käigus leidnud kaustadest puuduvaid üksikdokumente: ühel juhul terve rea 1946. aastast – see on siis 63 aastat tagasi, ja teisel juhul 1963.aastast – see on siis 46 aastat tagasi. Infovabaduse seaduse kohaselt on uurijal võimalik paluda dokumentidele juurdepääsu, ent tegelik reaalsus on selline, et paluda ju võib, aga tulemust ei ole. Tegu on arvatavasti julgeolekumaterjaliga, mis olla praegugi veel niivõrd tundlik, et seda ei saa kellelegi näidata. Ja nii ongi kausta vahel pisikesed dokumendasendajad, mis annavad isegi puuduva dokumendi numbri, säilik ise on uurijale kättesaadav, ent puuduv dokument mitte. Olen sel teemal pidanud visa kirjavahetust välisministeeriumiga, et saada neid dokumente näha, ent edutult.

Lausa müstiline on minu jaoks Balti Arhiiv Rootsis. Pärast Torma surma Londonis 1971. aastal taheti tema arhiivi ka sinna viia. Ei teagi, kas see on hea või halb, et nii ei läinud. Torma arhiiv on küll kaotsi läinud, ent ka Balti Arhiivile on minu meelest väga raske ligi pääseda. Sain selle arhivaalide nimekirja näiteks tutvuse kaudu ja tutvuse kaudu sain ka teada, kelle poole pöörduda, kui tahta sealseid materjale vaadata. Miks see asi nii salapäraselt käib, ei oska öelda.

Võib-olla olekski siinkohal vaja lõpetada üleskutsega. Kui meie konverentsi üks teemasid on kultuuripärandi kättesaadavus ja kättesaadavamaks tegemine, siis saaksime meie siin saalis sellega küll algust teha. Kujutan ette, et enamikul meist on arhiivikogemust, mida me kusagil endas talletame, ent mida me vist eriti kellegagi ei jaga. Kas pole see liialt pillav nii väikese rahva jaoks? Minu meelest võiks meie Baltic Heritage Network avada oma veebilehel mingi nurgakese, kuhu me kõik saaksime oma muljeid lühidalt kirja panna. Täiesti subjektiivselt. Umbes nii, et käisin sel ja sel kuupäeval Poola Instituudi Arhiivis Londonis (The Archives of the Polish Institute) ja leidsin, et seal on Balti riikide kohta palju materjali ja mis konkreetselt mulle silma puutus. Kellelgi teisel võiks sellest kasu olla. Ajaloolane Aadu Must näiteks rääkis kolme aasta eest, et Eesti kohta olevat materjale Vatikani arhiivis, ent ei öelnud, kas keegi on neid kunagi ka vaatamas käinud või milliseid materjale seal just on. Või kui peaminister Andrus Ansip paar aastat tagasi külastas Hooveri Institutsiooni Arhiivi USA-s, näidati talle küll Kaarel Pusta kirjavahetust, ent ma pole kuulnud, et Ansip

oleks oma tähelepanekuid hiljem kellegagi jaganud. Me oleme aga pisike rahvas, isegi kui lätlased-leedulased juurde arvata. Meil on vaja kogemusi hoida ja neid koguda, et nii aidata teistele uurijatele teed sillutada.